

Mångfald bättre än monopol – även i forskningen

| av Nils Karlson

City-universitet läggs ner. Det blev offer för sin egen framgång. Men nedläggningen visar också att socialdemokratins oförmåga till förnyelse fortsätter att skada svensk forskning och utbildning.

CITY-UNIVERSITETET STARTADE 1988 och utvecklades till ett fristående, privat universitet med egen forskning, utbildning på masternivå och akademisk förlagsverksamhet. Uppdraget var dubbelt; dels att fungera som ett exempel, ett privat, avgiftsfinansierat alternativ till de statliga högskolorna och universiteten och dels att bryta upp förlegade problemformuleringar genom forskning med bred relevans för samhällsutvecklingen.

Det övergripande målet har varit att bidra till frihet, mångfald och nytänkande i den svenska kunskapsmiljön. När förutsättningarna för City-universitetet nu har förändrats och en avveckling inletts, finns det anledning att summera de insatser som har gjorts och antyda vad som återstår att göra.

SOVJETISK PLANMODELL

År 1988 var privata alternativ ett okänt fenomen inom stora delar av det svenska samhället. Vård, skola, omsorg, högre utbildning och forskning, för att inte tala om exempelvis post, telefon eller järnvägar, bedrevs alla inom ramen för offentliga planmonopol. Det fanns i praktiken bara statlig radio och tv. Föreställningen var djupt rotad att kunskap gick att centralisera till regering och riksdag om hur alla dessa verksamheter borde bedrivas. Sedan dess har en hel del hänt.

TV3 hade inletts sina sändningar på nyårsafton 1987. Det privata daghemmet Pysslingen startades 1986. City-akuten, en privat vårdcentral, hade kommit igång redan 1983. Behovet av ett motsvarande exempel på utbildningsområdet var utan tvekan stort.

På den högre utbildningens och forskningens område var det nämligen nästan värre än på andra håll. Under 1960- och 1970-talen hade en kraftig centralisering och politisering ägt rum. 1977 års högskolereform innebar att det fria studievalet ersattes av centralt fastställda utbildningslinjer, att antalet utbildningsplatser på varje högskoleort och för varje utbildningslinje och enstaka kurs fastställdes centralt, att utbildning och forskning hade splittrats upp i separata organisationer och, inte minst, att de forskande lärarnas inflytande i uni-

versitetens och högskolornas styrande organ radikalt hade minskats till förmån för externa intressen, studenter och fackliga företrädare. Högskolan skulle "totaldimensioneras" av den centrala statsmakten. Närmare den sovjetiska planmodellen kunde man knappast komma.

I denna miljö startades City-universitetet.

VARFÖR FRIA UNIVERSITET?

Nyfikenhet, djärvhet och vilja att ställa de annorlunda frågorna, att försöka se verkligheten ur nya perspektiv, är nödvändigt för att få ny kunskap. Nya idéer, personligt

Sverige behöver privata universitet som utmanar, stimulerar och utvecklar nya idéer.

engagemang och mänsklig växt kan aldrig, hur gärna än Carl Tham, Thomas Östros och andra politiker önskar, åstadkommas genom styrning och planering.

Därmed finns två huvudskäl för fria universitet. Det första är kvalitativt. Universitet som står fria från statsmakten har de största förutsättningarna att förmedla kvalificerad undervisning och forskning. Kunskapsutveckling förutsätter mångfald och oberoende. Konkurrens stimulerar nytänkande. Och konkurrens ger kvalitet.

Det andra skälet är principiellt. Ett samhälle som värnar mångfalden och inser riskerna med en allomfattande statsmakt måste skydda de kritiska motvikterna. Dit hör fria universitet. Detta skäl är kanske det allra viktigaste.

I Sverige bedrivs högre utbildning och forskning inom ramen för ett statligt monopol. Centralstyrning, byråkrati och politiskt fastställda forskningsområden och utbildningsplaner. Symtomen är de samma som i det gamla sovjetssystemet: köer, bristfällig kvalitet, stelheter och låg innovationsgrad. Att själv betala för sin utbildning, att investera egna pengar i sin egen och därmed Sveriges framtid betraktas av någon anledning som suspekt.

Det offentliga samtalet har varit undermåligt. När

det stora flertalet forskare och professorer är beroende av staten för sin försörjning, är det kanske inte så märkligt att angelägna ämnen och frågeställningar inte tas upp till behandling.

Att Sverige behöver fler privata universitet, en reell utbildningsmarknad, är uppenbart. Vi behöver fristående utbildnings- och forskningsinstitutioner, med olika inriktning, organisation och finansiering. Fria universitet som utmanar och stimulerar, som är kreativa och utvecklar nya idéer.

City-universitetet har hela tiden stått fritt från statlig styrning, reglering och finansiering. Det har därigenom varit det enda helt

privata och fria universitetet i Sverige.

Utbildningen har i huvudsak varit avgiftsfinansierad. Vissa intäkter har även kommit från bokförsäljning. Övrig verksamhet har erhållit stöd från en rad olika källor. Viktigast har huvudfinansören Näringslivets fond varit. Av en total omsättning på cirka 14 miljoner kronor per år de senaste åren har Näringslivets fond svarat för knappt hälften. Några andra finansörer har varit de Söderbergiska stiftelserna, Axel och Margret Ax:son Johnsons stiftelse, Stiftelsen för kunskaps- och kompetensutveckling och Riksbankens jubileumsfond.

”Forskningsfinansieringen har centraliserats.”

City-universitetet har varit en virtuell organisation, med en liten kärna av heltidsanställda. Under en normal termin har ett knappt tiotal varit fast anställda på heltid. Ett tiotal externa kursansvariga, ett hundratal externa föreläsare och 20–30 forskare har varit engagerade i olika former av kontrakts- och projektanställningar.

FORSKNING OM RÄTTSSTATEN

Forskningen har fokuserats till områden som är underutvecklade vid andra svenska universitet och forskningsinstitutioner men som är viktiga för samhällsutvecklingen. Ämnen som berör marknadens, civilsamhällets, dygdernas, den liberala demokratins och rättsstatens funktionsätt har prioriterats. Forskningen har skett i nära kontakt med andra universitet och högskolor och har bedrivits i form av nätverk.

City University Press (CUP), publicerade kontinuerligt aktuella forskningsrapporter och kurslitteratur. Totalt publicerades ett knappt femtiotal titlar. Under åren gavs ett 80-tal kurser, flertalet motsvarande 5 akademiska poäng. En egen pedagogisk metod utvecklades särskilt för erfarna personer med tidigare akademisk utbildning. Syftet var att integrera tidigare erfarenheter och kunskaper med nya lärdomar. Teori och föreläsningar kombinerades med tillämpningar, exempel och workshops. Ett par tusen studenter deltog i undervisningen. De kom från såväl stora som små företag, från departement, myndigheter och organisationer, men också direkt från de vanliga universiteten.

City-universitetet utvecklade en särskild masterutbildning, kallad City Master, som gavs för första gången höstterminen 1995. Den skiljde sig från det statliga högskoleväsendets magisterexamen, som är en fyra år lång forskningsförberedande grundutbildning. En City Master var en praktiskt inriktad akademisk påbyggnadsutbildning som betonade bredd och praktisk tillämpning. Förkunskapskraven var minst 120-poängs, eller motsvarande, universitets- eller högskoleutbildning samt minst tre års arbetslivserfarenhet. City Mastern omfattade totalt 40 akademiska poäng, vilket motsvarar ett års heltidsstudier. Studietakten var flexibel, eftersom många av deltagarna samtidigt var yrkesverksamma.

STATLIG KOPIA

Flera skäl har samverkat till att City-universitetet nu avvecklas. Det stöd som har erhållits från Näringslivets fond, och därmed indirekt Svenskt Näringsliv och tidigare Svenska Arbetsgivarföreningen har hela tiden varit

tidsbegränsat och tänkt som ett sorts startbidrag. Att långsiktigt fungera som finansär av en kommersiell utbildningsverksamhet har av uppenbara skäl riskerat att hamna i konflikt med de egna medlemsföretagens intressen. Näringslivets fond fattade hösten 1999 principbeslut om att stödet till City-universitetet successivt skulle fasas ut.

Sedan dess har City-universitetets styrelse och ledning aktivt försökt finna en ny huvudfinansär och partner till verksamheten. En affärsplan för en kommersialisering av utbildningsverksamheten utvecklades, med ökad betoning av uppdragsutbildning, e-learninginslag och en internationellt ackrediterad MBA-utbildning som bärande idéer.

Intresset var betydande. Bland annat visade ett antal större e-learningföretag intresse för ett samgående.

Diskussioner fördes också med Kungliga Tekniska Högskolan och MGruppen (där Handelshögskolans Exekutivutbildning äger 51 procent av aktierna). Med MGruppen nåddes också en gemensam syn i viktiga frågor. Den utbildningsverksamhet som MGruppen bedrev skulle kunna kompletteras genom ett samgående med det mer akademiskt orienterade City-universitetet, som dessutom bedrev egen forskning. MGruppen hade också tillgång

till utmärkta lokaler på kursgårdarna Skogshem och Wijk ute på Lidingö.

Regeringen lade i början av september 2001 sin proposition Den öppna högskolan där de statliga universiteten uttryckligen uppmanades att arbeta mer aktivt med avgiftsfinansierad uppdragsutbildning gentemot företag och yrkesverksamma. Dessutom föreslogs att från den 1 januari 2002 skulle inom hela det offentliga universitets- och högskoleväsendet införas en direkt kopia av den masterexamen som City-universitetet skapade 1995. Regeringens förslag innebär (som det står i pressmeddelandet) att:

Magisterexamen med ämnesbredd uppnås efter minst 40 poäng med en inriktning som respektive högskola bestämmer. Den som antas till sådan utbildning ska ha en examen om minst 120 poäng eller en motsvarande utländsk examen. Inom magisterexamen med ämnesbredd ska ett självständigt arbete om minst 10 poäng ingå.

Att som privat aktör konkurrera med de skattefinansierade statliga universiteten på denna marknad är naturligtvis i det närmaste en omöjlighet. Samtidigt innebär förslaget att City-universitetets uppdrag delvis är uppfyllt.

Undertecknandet av det formella avtalet med MGruppen kom att skjutas upp. Det allt sämre

”Isen är bruten för en mer marknadsmässig syn på utbildning.”

konjunkturläget, i kombination med händelserna i New York den 11 september, gjorde att City-universitetet styrelse slutgiltigt valde att fatta beslut om en avveckling den 3 oktober 2001.

VIKTIG FÖREBILD

Hur skall då City-universitetets verksamhet bedömas? På ett plan är svaret enkelt. För alla de studenter, lärare, kursansvariga, forskare, seminariedeltagare, författare, företag och andra deltagare som på olika sätt har engagerats i verksamheten och medverkat i kurser, utbildningar, seminarier, pubar, forskningsprojekt och böcker har City-universitetet utan tvekan varit en mycket viktig och meningsfull satsning.

På ett mer allmänt plan är det emellertid en grannliga uppgift att försöka bedöma betydelsen. Dels har alla samhällseliga företeelser och utvecklingstendenser många och mer eller mindre komplexa orsaker, dels är det sannolikt för tidigt att avgöra den långsiktiga påverkan.

Likväl finns det flera skäl som talar för att City-universitetet har haft avsevärd betydelse. Det ena av City-universitetets två huvuduppdrag var att fungera som ett exempel, ett privat, fristående alternativ till de statliga högskolorna och universiteten, med syfte att bidra till frihet, mångfald och nytänkande i den svenska kunskapsmiljön.

Mellan åren 1991 och 1994 genomfördes ett antal förändringar inom den offentliga högskolevärlden som ligger i linje med den utveckling City-universitetet velat befrämja. Ökad mångfald skapades såväl inom den högre utbildningen, som inom forskningsfinansieringen.

De statliga universiteten och högskolorna gavs en väsentligt ökad frihet att bland annat själva forma sin utbildningsorganisation, sitt utbildningsutbud, antagningen av studenter samt inrättande och tillsättande av professorer.

Linjesystemet avskaffades. Genom en ny examinationsordning, bland annat med en ny magisterexamen, gavs studenterna rätt att fritt kombinera ihop ämnen till en examen.

Studenternas val och kvalitetskrav gavs ökad betydelse för universitetens och högskolornas utveckling. Resursfördelningen fastställdes med hänsyn till antalet studenter, vilka studieresultat de presterat och undervisningens kvalitet. Chalmers tekniska högskola och Högskolan i Jönköping ombildades till privaträttslig stiftelseform. Privata universitets och högskolors rätt att utfärda examina lagreglerades. Ett antal sådana helt fri-

stående högskolor tillerkändes också examensrätt enligt de nya reglerna.

Universitetens och högskolornas styrelser avpolitiserades.

Från staten fristående stiftelser för finansiering av forskning skapades med medel från de tidigare löntagarfonderna. Särskilda teknikbrostiftelser och forskningsbolag inrättades för att underlätta affärsmässig tillämpning av forskningens resultat.

NY POLITISERING

Dessvärre har en väsentlig återcentralisering och återreglering skett på flera områden. Såväl antagningen som myndighetsstrukturen har centraliserats.

Forskningsfinansieringen har centraliserats och styrelserna politiserats.

som enda kriterium vid tillsättande av professorer har fått vika för det politiskt korrekta genom inrättandet av de så kallade Tham-professorerna. Listan kan tyvärr göras lång.

Ett bakslag var när privat utbildning, definierat som utbildning där studenterna inte erhåller statliga bidrag, den 1 januari 1997 pålades 25 procents moms.

Allvarligast var kanske att den frigörelse från den politiska makten som skapades genom att löntagarfondsmedlen användes för att inrätta fristående forskningsstiftelser blockerades av statsrådet Carl Tham. Genom en retroaktiv speciallag riktad mot stiftelser skapade av stat och kommun bytte regeringen ut styrelserna i dessa och inordnade dem i det statliga forskningssystemet. Följden är en än mer centraliserad forskningsfinansiering.

Mångfalden inom den svenska kunskapsmiljön är därmed långt ifrån vad den borde vara, även om mycket är bättre än när City-universitetet startades.

Det är svårt för ett privat, fristående universitet att verka i en miljö av detta slag. Det finns en rad formella och informella hinder för privata utbildningar. Det finns till exempel inga klara kriterier för studielån eller när det är möjligt att utfärda offentligt godkända examina. Beslut som fattas i denna typ av frågor går oftast inte att överklaga. Ofta går det inte ens att få besked om vilka regler som gäller. I många fall är regeringen själv beslutande instans. Att utbildning på eftergymnasial nivå bedrivs i offentlig regi är fortfarande en outtalad norm.

Dessa attityder till privat utbildning har dessutom varit vitt spridda. City-universitetet fälldes, hur bisarrt det än låter, 1997 i det fristående så kallade Marknadsetiska rådet för otillbörlig marknadsföring. Att ett privat universitet skulle kunna erbjuda akademiska kurser och

”Sverige behöver fler privata universitet.”

”År 1988 var privata alternativ ett okänt fenomen.”

en oberoende masterexamen framstod för de representer från informations- och reklamföretag som satt i styrelsen för rådet som ofattbart och konstigt. Efter något års funderande hade de dock vant sig vid tanken och accepterade formuleringarna i våra kursbroschyrer.

Inställningen till avgiftsfinansierad akademisk utbildning är på väg att förändras. Regeringen har, som nämnts, föreslagit att de statliga universiteten skall driva avgiftsfinansierad uppdrags- och masterutbildning gentemot företag och yrkesverksamma. Därmed är förhoppningsvis isen bruten för en mer marknadsmässig syn på utbildning.

City-universitetets andra huvuduppdrag var den idéutvecklande uppgiften att såväl bryta upp förlegade problemformuleringar inom forskning med bred relevans för samhällsutvecklingen, som att försöka förnya undervisningens former och innehåll. Den nya statliga magisterexamen som införs den 1 januari 2002 är ett tydligt tecken på framgång (även om konsekvenserna för City-universitetet självt är negativa). Dessutom kan förhoppningsvis kurserna med unik inriktning och uppläggning inspirera till efterföljd.

DYGDER OCH DEMOKRATI

För den renodlade idéutvecklande uppgiften finns det skäl till betydande stolthet. Åter med reservation för att även mycket annat inverkar är det min övertygelse att åtminstone de större forskningsprojekten vi drivit, såväl socialstats-, konstitutions- som dygdprojekten, har haft och kommer att ha stor betydelse för Sveriges utveckling. Sannolikt har de nya synsätten och forskningsrörelsen från socialstatsprojektet fundamental betydelse för synen, inte minst inom delar av den politiska sfären, på den svenska välfärdsstaten och dess konsekvenser. Betydelsen av introduktionen av begreppet civilsamhället i den svenska samhällsdebatten och samhällsforskningen kan knappast underskattas.

På motsvarande sätt har konstitutionsprojektet bidragit till ett betydligt större och bredare intresse för grundlagsfrågor allmänt, och maktindelning i synnerhet. SNS författningsprojekt och den statliga Demokratiutredningen, som bägge startade efter City-universitetets projekt, har kommit med förslag som innebär ökad maktindelning, bland annat i form av reell lagprövning och ett stärkt kommunalt självstyre. Dessutom ägnar sig en rad statsvetare, ekonomer och jurister på de vanliga universiteten nu åt konstitutionella frågor.

Dygdprojektet har också lett till en likartad attitydförändring. När det startade uppfattades begreppet dygd som totalt förlegat. Den värdediskussion som möjligen förekom handlade om rättvisa och jämlikhet som en central fördelning av materiella resurser. I dag finns ett helt annat intresse för individens ansvar, medborgerliga plik-

ter och medmänskliga dygder. Inom den vetenskapliga världen står begrepp som dygder och socialt kapital i centrum för diskussionen. Flera mer populära böcker har nyligen publicerats om dygder. Insikten att riktiga värden bara kan skapas underifrån av människor i interaktion blir allt mer spridd.

Även det idéburna uppdraget, om än tidlöst, är således uppfyllt.

ÖKAT OBEROENDE

Vad återstår då att göra? Jämfört med skolan, vården och omsorgen, eller för den delen post, telefon och järnvägar, har utvecklingen mot ökad frihet och konkurrens gått saktare på universitetsområdet. Vad bör göras för att den svenska kunskapsmiljön skall utmärkas av frihet, mångfald och nytänkande? Nyckelorden bör vara etableringsfrihet, konkurrens och entreprenörskap. Följande förslag är enkla, konkreta åtgärder som kan genomföras snabbt:

- Återge de forskningsstiftelser som skapades med medel från de forna löntagarfonderna sitt oberoende.
- Skapa ett oberoende ackrediteringsorgan som beslutar om rätt att utfärda offentligt reglerade examina och om rätt för studenter att erhålla studiemedel.
- Inför avdragsrätt för stöd till privata forskningsstiftelser.
- Bedöm utbildningar utifrån kvalitet och inte utifrån graden av statlig anknytning.
- Skapa fler oberoende stiftelsehögskolor.
- Konkurrensutsätt de statliga universiteten och högskolorna genom att införa kursavgifter.
- Ge privata universitet och universitet med offentligt huvudmannaskap likvärdiga villkor för moms och andra övriga skatter.
- Öka studiestödet och lånemöjligheterna för att finansiera avgifterna – ett väl fungerande system finns redan för utlandsstudier.
- Inför avdragsrätt för investeringar i all utbildning.
- Inbjud framstående utländska universitet att etablera sig på den nya svenska marknaden.

Fil dr Nils Karlson (nilsk@cityuniv.se) är City-universitetets rektor och vd sedan 1995.